

Kulturmiljö

Ånge
kommun

Kulturmiljö

Senast uppdaterad: 2023-09-14

Innehållsförteckning

Vad är en kulturmiljö?	3
Ånges historia i en sammanfattning.....	4
Lagar, regler och normer	6
Mål, planer och program.....	7
Riksintressen för kulturmiljövården	9
Byggnadsminnen och fornlämningar	10
Läs mer.....	11

Vad är en kulturmiljö?

- Kulturmiljö är hela den av människor påverkade miljön – till exempel en enskild anläggning, en bygd eller en region.
- Kulturmiljön är en del av vårt kulturarv vilken enligt Riksantikvarieämbetet: *”är alla materiella och immateriella uttryck – till exempel spår, traditioner, kunskap osv. för mänsklig påverkan”*.

Man kan säga att kulturmiljön utgörs av historiska spår i landskapet från berättelser och minnen vi inte bör eller vill glömma. Historiska miljöer och byggnader ramar in oss människor i ett sammanhang och ger oss förståelse för vårt samhälle idag och kan bidra med en känsla av identitet och tillhörighet. Definitionen av vad som är en kulturmiljö är bred. Människors spår och berättelser har skapat en mångfald av miljöer. Det kan vara enskilda byggnader, hela bebyggelseområden, ett gravfält, en plats med tradition, gamla vägar eller andra lämningar som berättar en historia. Den kan bestå av påkostad arkitektur i stadens kvarter eller vara en enkel, till synes intetsägande, ekonomibyggnad med gistna och skeva dörrar.

Synen på kulturmiljön förändras över tid. Det som idag inte anses bevarandevärt kan om tio år betyda mycket för förståelsen av vår samtid. Det är därför viktigt att utreda i tid vad som bör bevaras och vad som kan avvaras när tiderna förändras. Tidigare har överklassens kulturarv värderats högre än de lägre samhällsskiktens bostäder och arbetsplatser, ett synsätt som har idag skiftat. Än idag är det lättare att få förståelse för exklusiv arkitektur än för miljonprogrammets bostadsområden. Vi påverkas av vår tids normer, värderingar och den majoritetskultur som råder. Därför att det viktigt att ställa sig frågorna; Varför och Vems historia bevarar vi? Vad saknas för att det ska vara en rättvis bild av vårt samhälle som speglas, där alla får plats att synas?

”Kulturmiljön är en källa till kunskap, bildning och upplevelser som bidrar till att skapa en känsla av hemvist, delaktighet och en förståelse för vår plats i tiden. Genom utforskandet av det förflutna tränas förmågan att förstå andra perspektiv och andra sätt att leva, vilket kan väcka engagemang för närmiljön och nyfikenhet vid mötet med andra människor. Däri ligger kulturmiljöarbetets potential att bidra till ett inkluderande samhälle i harmoni med miljön.” (RAÄ, AGENDA 2030)

Kulturmiljöer och äldre bebyggelsemiljöer är en del av Ånge kommuns arv och identitet. Dessa värdegrunder bör ses som hållbara resurser i utvecklingen av kommunen.

Inför arbetet med Ånge kommuns framtagande av översiktsplan 2040 har Västernorrlands museum fått uppdrag att uppdatera Ånges kulturmiljöinventering del 1–3, utgiven 1992, med fokus på tätorterna och Ånges historiska utveckling. Kulturmiljöinventeringen finns i rapportformat och är ett underlag till

översiktsplanen, till framtida detaljplanering, lovgivning och annan utveckling av kommunen. Nedan presenteras en kortfattad sammanfattning av delar från rapporten. För att få en fullständig bild och beskrivning behöver rapporten studeras i sin helhet.

Ånges historia i en sammanfattning

Ånge kommun har en spännande historia med många fina kulturmiljöer, präglade av skogen, älven och Ljungans dalgång. Dessa geografiska förutsättningar har skapat det bördiga odlingslandskapet med sina ståtliga gårdar, kyrkbyar i jordbruksbygden, skogsbyar med fäbodplatser, flottningsanläggningar och gamla järnframställningsplatser och industrisamhällets tätorter och järnvägssamhällen utmed Ljungas kraftiga vattendrag. Inventeringen presenteras sockenvis - Haverö, Borgsjö och Torps socknar. Alla med sina särskilda kärnvärden. Landskapet formas och ger olika förutsättningar för människors liv över tid. Här finns berättelser om Ånge kommuns historia och vart landskap rymmer skildringar från såväl förhistorisk som historisk tid.

Jordbrukslandskap och Ljungans dalgång

Ånge kommun breder ut sig utmed Ljungans bördiga dalgång. Dalgången öppnar sig med de vida jordbrukslätterna på båda sidor älven, byarna avlöser varandra utmed älven från öst till väst. Redan under de första århundradena efter vår tideräkning etableras gårdar utmed älven, vilket bevarade gravfält idag vittnar om. Bebyggelsen i de äldre jordbruksbygderna utgörs idag i huvudsak av en blandning av herrgårdslikanade salsbyggnader i sexdelad plan och äldre enkelkorsbyggnader (rum placerade kring en centrerad murstock där timmerväggarna skapar ett kors i planlösningen) tillsammans med ladugård, härbre och andra ekonomibyggnader. De ligger ofta slingrande utmed byvägen och består inte sällan av äldre byggnader men också med inslag av modernismens villabebyggelse och verkstäder från tidigt 1900-tal.

Öppna åkermarker ner mot älven karaktäriserar landskapet, liksom traditionell bebyggelse med röda ladugårdar och mangårdsbyggnader målade i röd slamfärg eller ljusa oljekulörer. De gamla sockencentra i Haverö, Borgsjö och Fränsta karaktäriseras av kyrka, prästgård, skola och mindre sockercentrafunktioner så som affärsbyggnader och äldre gårdsmiljöer. Fränsta kom också att utvecklas till affärscentrum som med tiden blir en av kommunens tätorter. Här ligger den äldre gårdsbebyggelsen uppblandad med 1900-talets moderna byggnader.

Skogslandskapets kulturmiljöer

Skogens gröna guld upptäcktes för trävaruindustrin i mitten av 1800-talet, men skogen var långt innan dess en stor resurs för människorna i Medelpads inland. I kommunen finns flera järnframställningsplatser från äldre järnålder, samt otalet fäbodrar som minner om den tid då boskapsskötselns var en av de viktigaste näringarna i trakten. Här finns också många skogsfinska byar med anor från 1600-talets

skogsfinska etablering. Byar som idag i huvudsak består av mindre gårdsenheter. Med järnbruksetableringen under 1700-talet ökar efterfrågan på kol och allt fler kom att livnära sig som skogsbrukare med kolning och skogsarbete som största inkomst. Kolbottnar och kojlämningar finns idag skyddade som fornlämningar och lämningar finns överallt i skogarna runt Ånge. Under 1800-talet ökar Sveriges befolkning och industrialiseringen är ett faktum. Skogsråvaran blir högt efterfrågad och flottningsleder byggs ut i takt med att skogsarbetet ökar i hela västra delen av Medelpad.

Industrilandskapets kulturmiljöer

Med järnvägen kom Ånge kommun att bli centrum i för en skogsbygd. I och kring Ånges gamla jordbruksbygd byggs ett samhälle upp. Det nya samhället är centrerat kring järnvägen med lokstallar, arbetar- och tjänstemannabostäder. Ånge blir en knutpunkt med hotell och affärscentrum som kompletteras med ett modernistiskt centrum på 1960- och 70-talen.

Med Ljungans vattenkraft kom både Alby och Ljungaverk växa sig till betydande industrisamhällen med kraftverk och kemisk industri. Verksamheter som får stor betydelse i Sveriges industriella utveckling. I Alby växer ett nybyggarsamhälle upp vid sidan av järnvägen på 1880-talet, detta i samband med att skogen blev centrum för att leverera kol. Samhället som uppstår, speciellt under början på 1900-talet, ger Alby dess unika drag med små egnahem som trängs kring täta små gränder utmed järnvägen. Uthus och bodar är viktiga kulturvärden i dessa miljöer.

Flera orter i Ånge präglas av 1920-tals klassicism och nationalromantik. Här är tempelinspirerade detaljer såsom valmade tak, frontoner, pilastrar och pelare vanligt förekommande på 1920-tals bebyggelsen. Detta ger hela kommunen en särskild karaktär särskilt vad det gäller arbetarbostäder och tjänstemannabostäder som tjänat de unga industrierna. Med industrin kommer också senare modernismen; småhus, flerbostadshus, skolor och folketshus och föreningsbyggnader uppförs som ett led i landets välfärdsarbete.

Figur 1: Ett fint exempel på härbre och stenmur vid Råsjön. Rapport YLM 2023:7.

Lagar, regler och normer

Att peka ut kulturvärden i en kommun är ett gediget arbete, på ett eller annat sätt har alla miljöer ett värde som regleras i regel av tre olika lagstiftningar. Alla byggnader omfattas av *Plan- och bygglagens* (PBL) varsamhetskrav, 8 kap 14 §, som innebär att de historiska och arkitektoniska och byggnadstekniska värden ska hanteras varsamt. När kommunen pekar ut värdefulla byggnader och miljöer i sina inventeringar bedöms de som ”särskild värdefulla” och omfattas därmed även av PBL 8 kap 13 §. Utpekande av ”särskilt värdefullt” byggnad eller miljö kan också vara ärendestyrt och hävdas i samband med en förslagen förändring.

Våra byggnadsminnen är skyddade enligt den skyddslagstiftning som finns genom *Kulturmiljölagen* (KML) 3 kap. De omfattas av särskilda skyddsföreskrifter och bedöms också som särskild värdefulla enligt PBL. Alla fornlämningar skyddas automatiskt enligt KML 2 kap.

Våra riksintressen skyddas enligt *Miljöbalkens* 3 kap 6 §. De byggnader och områden som är utmärkande för riksintressets landskapsbild bedöms i regel som ”särskilt värdefulla” enligt *Plan- och bygglagen* och får därmed inte förvanskas. Ånge kommun har många intressanta spår av sin historia, både som fornlämningar, kulturlämningar och historiska byggnader och miljöer. I arbetet med att vårda och skydda dem i det kommunala arbetet underlättar det att identifiera de kärnvärden de utgör.

Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön. Ansvaret för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. Bestämmelserna i denna lag syftar till att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer. (KML 1 § LAG 2013:548)

Så säger Kulturmiljölagen 1 §. Miljöbalken och Plan- och bygglagen stödjer det. Kulturmiljön är ett allmänt och nationellt intresse som ska beaktas i alla situationer där den kan påverkas. Lagstiftningen är ett verktyg för oss att skapa attraktiva och goda byggda miljöer med hög livskvalitet.

Våra historiska miljöer ger oss förståelse för vad som hänt i vårt samhälle och varför det ser ut som det gör runt omkring oss. De berättar om samhällsutveckling och ger perspektiv och förståelse för vår samtid och de människor som bor på platsen. De berättar om olika befolkningsgrupper, arbetsplatser eller klassförhållanden. Att bevara ett föreningshus kan vara ett sätt att bevara berättelsen om 1900-talets demokratiarbete. Fattigdom, utanförskap och antidemokratiska strömningar finns nu, som då, och det krävs engagemang och insikt för att bevara det samhälle vi byggt upp.

Mål, planer och program

Kulturmiljöarbetet styrs av uppsatta mål på både internationell, nationell och regional nivå. Målbeskrivningarna ger ett gott stöd till den kommunala kulturmiljöplaneringen.

Statliga dokument

I enlighet med målen för kulturmiljöarbetet ska det statliga kulturmiljöarbetet främja:

- Ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas,
- Människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön,
- Ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser,
- En helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas till vara i samhällsutvecklingen.

Globala Miljömålen

Det övergripande målet för miljöpolitiken är att till nästa generation lämna över ett samhälle där de stora miljöproblemen är lösta, utan att orsaka ökade miljö- och hälsoproblem utanför Sveriges gränser. Målen syftar till att till år 2030 bidra till att; Avskaffa fattigdom, Att minska ojämlikhet och orättvisor i världen. Att främja fred och rättvisa samt att lösa klimatkrisen. Miljömålen ska behandlas i översiktsplaneringen. Där ingår kulturmiljöaspekterna i flera av de 16 miljö kvalitetsmålen. De behandlas i huvudsak i *God bebyggd miljö – Ett rikt odlingslandskap - Hav i balans och levande kust och skärgård - Levande skogar - Storslagen fjällmiljö.*

Agenda 2030

För några år sedan antog FN:s generalförsamling resolutionen Agenda 2030 för långsiktigt hållbar utveckling. Agendan är en handlingsplan för att förbättra välbefinnandet för människor runt om i världen. Riksantikvarieämbetet har, som en av flera statliga myndigheter, fått i uppdrag av regeringen att bidra med underlag för Sveriges genomförande av FN:s Agenda 2030. Riksantikvarieämbetet verkar både sektorsövergripande – i förhållande till frågor som jämställdhet, mångfald och funktionshindersanpassning – och tvärsektorielt genom att påverka andra aktörer att verka för kulturmiljöaspekten inom ramen för deras respektive verksamheter. Myndighetens bidrag till realiserandet av Agendan kan beskrivas i tre områden:

- Kulturarvsarbetet bidrar till social sammanhållning och utvecklingen av ett öppet och inkluderande samhälle.
- Myndigheten verkar i samverkan med miljömålsansvariga myndigheter för hållbar förvaltning av natur- och kulturmiljöer.
- Myndighetens arkiv, bibliotek, register och databaser tillhandahåller öppen och fri information som erbjuder underlag för hållbar samhällsplanering och forskning samt möjliggör livslångt lärande.

Strategiskt kulturarvsprogram för Västernorrland 2021–2024

Är Region Västernorrland och Länsstyrelsen Västernorrlands gemensamma syn och strategi för arbetet med kulturarv och kulturmiljö. Kulturarvsprogrammets målgrupp är alla som är verksamma inom kulturarvssektorn i länet. Ambitionen är att programmet ska inspirera och vägleda dig som vill använda, utveckla och bevara länets kulturarv. Kulturarvsprogrammet ligger även till grund för Regionen och Länsstyrelsens egen verksamhet inom området och fungerar som ett arbetsverktyg för handläggare vid anslags- och stödgivning, samt utveckling av egna sakområden. Programmets vision och målsättningar tar sin utgångspunkt i den nationella kulturarvspolitiken och de nationella kulturmiljömålen.

Lokala underlag

Ånges kulturmiljöer finns beskrivna i rapporten **kulturmiljöinventering av Västernorrlands museum**. Inventeringen pekar ut ”särskilt värdefull bebyggelse” som har skydd enligt plan- och bygglagens 8 kap § 13. Här beskrivs kulturhistoriska och tidstypiska bebyggelsemiljöer som är viktiga för Ånge.

Ånges landskapsbild och historiska framväxt beskrivs i **Landskapsanalys framtagen av WSP 2023**.

Figur 2. Viskan folketspark. En kulturmiljö av betydelse för 1900-talets historia. Rapport YLM 2023:7.

Riksintressen för kulturmiljövården

I Ånge kommun finns fyra områden av riksintresse för kulturmiljövården. De skyddas av Miljöbalken vilken praktiseras genom Plan- och bygglagen. Byggnader och områden som utgör viktiga kärnvården i riksintresset klassas som "särskilt värdefulla" enligt Plan- och bygglagen. Fornlämningar som ingår skyddas alla av Kulturmiljölagen.

Det finns en bymiljö (Boltjärn, [Y 15]), ett sockencentrum (Borgsjö [Y 16]), en fornlämningsmiljö (Haverö, [Y 55]) samt Ljungans dalgång (Delen i Borgsjö och Torps socknar [Y 7a]). Ljungans dalgång är i nuläget utpekad som ett utredningsområde vilket innebär att precisering av värden och avgränsningar ännu inte är gjord. Fram till dess att värden och avgränsningar är preciserade ska området hanteras som ett riksintresse. De sammanfattade riksintressebeskrivningarna nedan är hämtade från Länsstyrelsen i Västernorrlands hemsida. Utförligare beskrivningar går att återfinna i tidigare nämnd källa.

Boltjärn [Y 15]	Borgsjö [Y 16]	Haverö [Y 55]
<p>Motivering: Bymiljö med bi-behållen 1800-talskaraktär och ett av länets bäst bevarade exempel på ålderdomlig agrar bebyggelsestruktur.</p> <p>Uttryck för riksintresset: Bebyggelse i höjdläge med gårdarna på rad utmed bygatan. En fägata bakom ekonomibyggnaderna längs skogs-kanten.</p>	<p>Motivering: Sockencentrum, en gång viktig anhalt utmed "pilgrimsleden", med lämningar efter Borgsjö skans och en av landskapets rokokokyrkor av hög klass. (Kyrkomiljö, Skansmiljö).</p> <p>Uttryck för riksintresset: Välbevarad 1700-talskyrka och skans från 1600-talet. Kyrkan med rokokointeriör är ett av de främsta exemplen på det norrländska 1700-talets kyrkoarkitektur. S:t Olofskälla.</p>	<p>Motivering: Fornlämningsmiljö kring sjösystemen Havern, Kyrksjön och Holmsjön, koncentration av boplatser från stenåldern i typiska strandlägen.</p> <p>Uttryck för riksintresset: Boplatser, anlagda i för inlandsboplatser karaktäristiska lägen utefter stränder vid från havet avsnörda sjöar. Området ligger ovanför högsta kustlinjen.</p> <p>I området ingår även: Dammar, kvarn och fiskehus vid Haverö strömmar. Haverö 1800-tals kyrka med det gamla riksgränsmärket Haffrastenen.</p>

Ljungans dalgång [Y 7a] (Utbredningsområde)

Älvdalsbygd som i älvens nedre lopp tillhör de äldsta i Norrland med kontinuerlig bosättning från tidig järnålder och en stor mängd fornlämningar. Viktiga länk i kommunikationsleden mot Tröndelag och transportled för timmer. Storslaget jordbrukslandskap, vattenknuten industrialisering med vattensågar, timmerhantering, järnbruk och kraftverk. Flertalet St. Olofkällor. Miljön fortsätter mot öster in i Sundsvalls kommun (Fornlämningsmiljö, kommunikationsmiljö, industrimiljö, kraftverk, bruksmiljö).

Byggnadsminnen och fornlämningar

Ånge har två byggnadsminnen som är skyddade med individuella skyddsföreskrifter enligt Kulturmiljölagen. Tillstånd krävs från Länsstyrelsen vid förändring. Byggnadsminnen skyddas även av PBL 8 kap §§ 13, 14 och 17.

Jordbruksbyn Ö består av åtta byggnader. Sex ligger söder om den gamla byavägen mellan Borgsjö och Fränsta och två norr om densamma. Det finns också en vagnsbod och ett stolphärbre som tillhörde den gamla gården, vars mangårdsbyggnad och bryggstuga revs omkring 1900.

Vikbron är 133 meter lång och en av de längsta och äldsta bevarade träbroarna i landet. Både fundament och överbyggnad är byggda i trä. Bron ett märkligt landmärke i det natursköna odlingslandskapet som utmärker Ljungans dalgång.

Alla fornlämningar och kyrkor skyddas av Kulturmiljölagen kap 2 och 3 och omfattas av särskilda skyddsföreskrifter. Tillstånd krävs av Länsstyrelsen i Västernorrland vid åtgärder eller förändring som berör kyrkliga kulturminnen och fornlämningar.

Figur 3. Industribyggnad 1910-tal, Ljungaverk. Rapport YLM 2023:7.

Lämningar som är yngre än 1850 klassas som *övrig kulturhistorisk lämning*. Det gör att det finns flertalet intressant lämningar efter skogsbruk och flottning, tjärdalar, kolbottnar och kolarkojor som måste skyddas på annat sätt än via Kulturmiljölagen. Det kan även gälla torp, fäbodan, såg- och kvarlämningar, vägmärken och milstenar. Fornlämningstyper i Ånge kommun presenteras nedan:

Fångstgropar, fångstgropssystem (425)	Järnframställningsplatser (61)
Boplatser (208)	Ämnesjärn; fyndplatser, depåer och enstaka fynd (ca. 130)
Gravar, järnålder (67)	
Hällmålningar, Hångstaörn och Getberget (2)	Skansar, Borgsjö och Ytterturingen (obekräftat)
Skogsfinska lämningar, Råsjö, Finnsjön, Saxen, Hjältanstorps med flera (obekräftat)	

Läs mer

Strategiskt kulturarvsprogram för Västernorrland 2021–2024

Kulturmiljöer i Ånge kommun, Del 1 *Allmänna förutsättningar, historiska och översiktlig inventering av tätorterna*. Rapport YLM 2023:7.

Landskapsanalys, WSP, Ånge kommun 2023-04-24